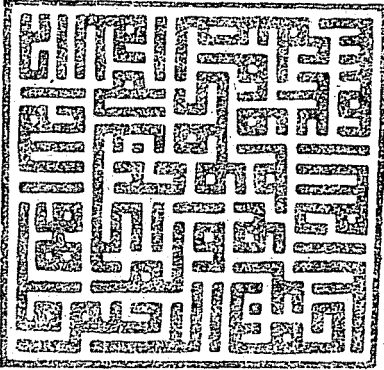

HAZİRAN 1992

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

8. Sayı

Atatürk Üniversitesi Basımevi — ERZURUM, 1988

SIR DİNLERİ

Dr. Mehmet ÇELİK

Din, insanoğluyula beraber tarih sahnesine çıkmıştır. Yapılan araştırmalar en eski insan topluluklarının mutlaka bir inanca ve dinî hayata sahip olduklarını ortaya koymuştur. İnsan cemiyetlerinin gelişerek millet vasfını kazanmalarından sonra, dinlerin de milli karakterler kazanarak devlet dinleri haline geldiklerini görüyoruz. Ancak devlet düşüncesi ve felsefesiyle iç içe giren bu dinler, zamanla normal halkın ruhî ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaklaşmış; ruhsuz ve kuru törenlerden ibaret bir şekle bürünmüşlerdi¹. Bunun en bariz örneklerini Hıristiyanlığın doğuşundan önce ve Hıristiyanlığın doğuşundan sonraki ilk üç asırda Roma Eyaletleri'nde görüyoruz.

Biz, bu çalışmamızda Roma, Yunan, Anadolu, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'da asırlarca büyük halk kütlelerini peşinden sürükleyen bu Sır Dinleri (veya tarikatları)'ne gelmeden önce, bu tarikatların yayılmasına sebep olan dinî düşüncenin ana vasfına bir göz atalım.

Bilindiği gibi bütün Akdeniz havzasına yayılan Roma İmparatorluğunda imparator, devletin en büyük siyasî yöneticisi olmasının yanısıra². Roma Dini'nin de başkâhini (Pontifex Maximus) idi³. Bu din, dinî bir müessese olmaktan ziyade siyasî mahiyeti haiz bir müessese olduğu için geniş bir heyecan uyandıramamıştı. Hareketsiz ve heyecansız olan bu dinin verdiği korku ve ümit, daha doğrusu korku ve ümidin birleşmesinden doğan his (havf ve recâ) bakımından, pek yoksuldu. İnsanın içini haşyetten titretemediği gibi, ruhunun özleyişini uyandıracak varlığı da ürpertemiyordu. Kısacası bu din, gagesizdi ve yaşayan insana yardım-

1. Krş. Cyril Bailly, The State Religion of Roma at the Time of Christ (The History of Christianity in the Light of modern Knowledge, A Collectie Work), Blackie and Son Limited, London and Glasgow 1929, s. 36 v.d.; R.H. Barrow, Romalılar (çev. E. Gürol), İstanbul 1965, s. 128; Albert Bayer, Dine Karşı Düşüncenin Tarihi (çev. Cemal Süreyya), İstanbul 1970, s. 35 v.d.

2. Thomas George Tucker, The Extent and Nature, of the Roman Empire at the Birth of Christianity (HCLMK, A Collect ve Work), s. 11 v.d.

3. George Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi (çev. Fikret Işılın), T.T.K., Ankara 1981, s.43

dan çok uzaktı. Çünkü insana ne teselli edici bir el uzatıyor, ne de tehdit edici bir uyarıda bulunuyordu⁴.

Korku ve ümitleri harekete geçirmekten uzak olan bu dinin kâhinleri de devletin resmî görevlilerinden farksızdılar. Bu sistem içindeki vazifeleri, hükümdarlıkla idare edilen memleketlerdeki mabeyncilerin ve teşrifatçıların vazifelerinden farksızdı⁵.

İşte bu sade, fakat heyecan ve ümit vermekten uzak, dürüst fakat cazibesiz olan din, uzun bir müddet yaşayamamış, M.Ö. 500 ile 200 yılları arasında eriye eriye tamamıyla yok olmuş denecek bir dereceye gelmişti. Kâhinler, sahtekâr birer politikacı ve bunları yetiştiren müesseseler birer siyaset kulübü olmuştular. Son olarak devletle beraber perişan olan Roma Dinini ele alan İmparator Augustus'un da çabaları netice vermedi. Her tarafta mabedler inşa ettirerek, tanrıların heykelleriyle donatmış, kâhinlik müessesesini de yeniden tanzim ederek başına geçmişti. Kendisini en büyük ilâh ilan ederek, dünyayı kurtarmak için gökyüzünden geldiğini söylüyordu. Kendisinden sonra gelen imparatorlar da aynı yolu takip ederek, metresleri de dahil aile fertlerinden müteşekkil birer "İlâhlar Panteonu" meydana getirmişlerdi⁶. Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer alan Mısır, Suriye, Anadolu ve Trakya eyaletlerindeki resmî dinlerin durumu da aşağı yukarı aynı idi.

Halk, bunlara ilgi duymadığı gibi, Felsefe'nin ve Helenistik kültürün sarp ve dar geçitli yokuşlarına da tırmanamıyordu. Anaxagoras ve Protagoras'ın sürgünü, Sokrat'ın ölümüne mahkum edilmesi, yüksek düşüncelerle halk tabakaları arasındaki derin uçurumdan kaynaklanıyordu⁷.

Durmak bilmeksizin devam eden savaşlar, oluk oluk akan kanlar, yeni yeni fethedilen ülkeler niçindi? Roma'daki imparatorun bir emriyle kıtalardan kıtalara sürüklenen, ezilen, horlanan ve bir alet durumuna düşen yüzbinlerin nazarında yeni yeni zaferler için savaş tanrılarının, daha müreffeh ve büyük bir imparatorluk için, tabiat (Gök, Yer, Yıldırım, Yağmur, Fırtına, Deniz v.b.) tanrıların hiçbir önemi kalmamıştı. Onları, savaşın bitimine kadar savaş tanrısının yardımından

4. Cyri Baily, The State Religion of Roma, s. 20-8; Ömer Rıza Doğrul, Yeryüzündeki Dinler Tarihi, 3. bas., İstanbul-1963, s. 63 v.d.

5. Ö.R. Doğrul, s. 64 v.d.

6. C. Baily, The State Religion, s. 1 v.d.; R. H. Barrow, Romalılar, s. 130 v.d.; W. Warde Fowler, The Religious Experience of the Roman People MacMillan 1911, s. 271 v.d.; Rudolf Sohm, Outlines of Church History (İng. çev. Miss May Sinclair), 3. bas., London-

1904, s. 8-11; Günay Tümer Hıristiyan ve İslam Dinlerinde Meryem (Ankara Üniv. İlahiyat fak. Basılmamış Doç. Tezi), Ankara-1979, s. 2'; E. Sarıkçıoğlu, Dinler Tarihi, İstanbul-1983, s. 77

7. Krs. Gilbert Murray, Religion of Philosophy (HCLMK. A Collective Work) s. 42 v.d.

çok, meydana yok olan cesedler ilgilendiriyordu. Onlar, dünya düzenini kurtaracak Ogüstler'e değil, bu cesedleri kurtaracak, ölümden sonraki hayatı kendilerine bahşedecek Sır Dinleri'nin kurtarıcılarına artık iltifat ediyorlardı. Roma dünyasındaki milyonlar, artık ilahlardan "yeryüzüne ait lütuflar koparmak"tan yüz çeviriyordu. Ruhlarında derin bir boşluk bırakan "Ebediyet" düşüncesini tatmin için, kurtuluşu bu Sırlı Tarikatlarda bulmuşlardı⁸. Özellikle yeni yeni savaşlar için ülkeyi bir baştan bir başa kateden askerler, bu Sırlı Tarikatlar'ın yayılmasına çok büyük yardım etmişlerdir. Şimdi Roma dünyasında yaygın olan bu Sır Dinleri (Sırlı Tarikatlar)'ni ana hatlarıyla ele alalım:

1. Mitra Kültü (Mihbraism)

Hindistan'ın Vedalar Dini'nde de bir Güneş Tanrısı⁹ olarak karşımıza çıkan Mitra, İran kökenlidir¹⁰. Eski bir efsaneye göre, birgün Mitra isminde bir ilâhî kahraman harikulâde bir surette doğmuş; O'nun doğumunu görmek için gelen birkaç çoban, bu harikulade çocuğa hediyeler getirmişlerdi. Mitra, efsanevî bir şekilde büyüdüktan sonra, Güneş Tanrısı namına Zulmet Tanrısı ile savaşa girişir. Hayatının en büyük hadisesi, efsanevî ve kutsal bir boğa ile ölüm-kalım savaşına tutuşması idi. Mitra girdiği bu ölüm-kalım savaşından galip çıkmış; öldürdüğü boğanın kanını yeryüzüne akıtarak, bu yolla toprağa hayat vermiş ve kendisi de ebediyeti kazanmıştı. Bu yüzden Mitra, ölümsüzlerin makamına yükselmiş ve dünyada kendisine inananların, ilâhî koruyucusu olarak kalmıştı¹¹.

Hristiyanlık henüz doğmadan bu Mitra efsanesi geniş alanlara yayılmış, bir din doğurmuş ve birçok taraftar kazanmıştı. Son zamanlarda yapılan birçok arkeolojik kazılar, Tuna Nehri boyunca Avrupa'da ve Kuzey Afrika'da bir takım yeraltı mağaralarını ortaya çıkarmıştır. Bu mağaralar, Mitra efsanesini yaşatan heykellerle ve oymalarla doludur. Bu mağaralarda ve Mitra Dini'ne ait diğer gizli mabedlerde, bu mezhebin ayinleri icra ediliyordu¹². Kâhinler, Güneş Günü

8 Franz Cumont, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, New York (Dover Publications) -1956, s. 20-45.

9. Ö. Hilmi Buddha, *Dinler Tarihi*, İstanbul-1935, 1.bas., C.I., s. 30; Edywyn Robert Bevan, *Mystery Religions* (HCLMK, A Colective Work), s. 100.

10. Franz Cumont, *The Mysteries of Mithra* (trans. from the second revised Fernch edition by Thomas J. Mc Cormack) Dover Publications, Inc. New York, LO, N.Y. Tarihsiz, s. 1-32; Robert O. Ballou, *The Nature of Religion*, New York and London (Basic Books, Inc., Publishers), Tarihsiz- s. 19; G.Murray, *Religion of Philosophy* s. 73; E.R. Bevan, *Mystery Religions*, s. 100; Mitras, *Enc. Britannica*, C. XV., s. 622-23.

11. Ö.R. Doğrul, s. 69; Felicien Challeye, *Dinler Tarihi* (çev. S. Tiryakioğlu), 2. bas., İstanbul 1972, s. 141; Orhan Hançerioğlu, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul-Tarihsiz, s. 416-18.

12. F. Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 33 vd.

(yani Pazar) ve özellikle Ocak ayının 25. günü bu mağaralarda güzel kokular yayan tütsüler yakarak, çanlar çalarak, mumlar yakarak ilahiler eşliğinde üç kere ayin yaparlardı. Mitra şerefine kurban edilen bir boğanın eti, okunmuş ekmeğe, su ve şarapla yenir ve bu sayede merasime iştirak edenler, Mitranın uluhiyetinden ve ebediyetinden kendi bedenleri namına hisse alırlardı. Böylece Mitra Mezhebi'nin taraftarları ilahın "kanını içmekle ve etini yemekle" ebediyetten emin oluyor ve bunlar, öldükten sonra kâhinlerin açacakları yedi kapıdan geçerek son Hesap Günü'ne kadar Mitra ile beraber gökyüzünde ikamet edeceklerine inanıyorlardı. Bu mezhebe girmeyenler ve bu mezhebin kâhinleri tarafından vaftiz edilmeyenler, Hesap Günü'nde mahkum olacaklardır. Bu mezhebe girenler ise kurtulacaklardır. Mitra, yeryüzüne bir kez daha gelerek kedisine inananları takdis edecek ve dünya durdukça sulh ve bereket içinde yeryüzüne varis olmalarını sağlayacaktı. Çünkü O, gökte ikamet eden, insanların idrak edemeyeceği, bütün mahlukatın yaratıcısı ile, elem çeken insanlık arasında şefaattir¹³.

Mitra Dini'nin teolojisi ve ayinleri kısaca ana hatlarıyla bu mahiyette idi. Roma'nın resmî dininin ruhsuzluğu, heyecandan ve ümitten uzaklığını gören insan kütleleri ve özellikle askerî birlikler, bu tarikata coşkuyla kucaklarını açtılar¹⁴. Hatta Mitra Mezhebi, askerler arasında öylesine yayıldı ki, bunların tek tesellisi haline geldi. İmparator Commodus (M.S. 180-192) bile bu dine girdi¹⁵. Küçük toplantı odaları, türbeler, Mitranın ve öldürülen boğanın temsil edildiği heykellerle beraber bütün manidâr figürleri ihtiva ediyordu. Bunlar nerede bulundularsa, askerî tümenler orada konaklıyordu. Büyük Konstantin dönemi de dahil bu askerî birlikler, genellikle bu tür türbeler içinde yığın halinde öldürülmüş buldukları abid (aziz)lerin cesedleriyle bu ayini birlikte icra etmeye devam ediyorlardı¹⁶. Bunlar sayesinde Milad'ın daha ilk asrında Mitra Kültü bütün imparatorluğa yayılma imkanı buldu. Hatta II. yüzyılda bütün Garb Dünyası'nın dâimi dini olmaya namzet hale gelmişti¹⁷. Ancak Hıristiyanlık O'nun bu mevkiini sarsmaya ve O'nun yerini almaya muvaffak oldu.

13. John W. Graham, *The Divinity in Man*, London (George Allen and Unwin LTD., first published)-1927, s. 171; F. Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 104-149 ve 150-174; Doğrul, s. 69-70; G. Murray, *Religion of Philosophy*, s. 72-4; F. Challaye, s. 142; E.R. Bevan, *Mystery Religions*, s. 101-104; Herve Rousseau, *Dinler* (Çev. O. Pazarlı), İstanbul-1970, s. 75; Hançerlioğlu, s. 417-18; A.Bayet, s. 29.

14. R.H. Barrow, *Romalılar*, s. 132; F. Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 40 v.d.; *Mithras*, *Enc. Britannica*, C. XV., s. 623.

15. F. Cumont, *The Mysteries of Mithra*, s. 87 v.d.

16. Graham, *Divinity in Man*, s. 170-71.

17. Ballou, *The Nature of Religion*, s. 19 v.d.; F. Cumont, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, s. 65 ve *Mysteries of Mithra* s. 35-84; *Mithras*, *Enc. Britannica*, C. XV., s. 623-24.

2. Oziris-İzis Kültü

Hıristiyanlık henüz doğmadan, Mısır da Roma'nın bir eyaleti haline gelmişti. Tıpkı Roma'nın diğer eyaletlerinde olduğu gibi, Mısır'da da halk resmî devlet dinine fazla itibar etmiyordu. Firavunların muhteşem dinî törenleri, IV. Ameno-fis'in vahdaniyetçi reformları¹⁸, kâhinlerin debdebeli yaşantıları âvama heyecan vermiyordu. Mısırlılar'ın bütün uzun tarihinde halk arasında hiçbir zaman gözden düşmeyen bir ilah vardı ki, o da Oziris'ti¹⁹. Babilîler'in Dumuzî'sine denk olan bu tanrı, tabiata ve ekinlere can verdiği için ziraatçı bir millet olan Mısırlılar tarafından Nil üzerindeki toprakların büyük tanrısı, hak ve sevgi ilahı, besleyici ve yetiştirici aydınlığın ilahı olarak büyük tazim görüyordu.

Birçok varyantları olan efsaneye göre Oziris, Zulmet ve Şer tanrısı olan kardeşi Seth tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştü. Sevgili eşi İzis, uzun aramalar sonucu kocası (veya oğlu)nun ölmüş cesediyle karşılaşınca, üzüntüden o kadar ağlamış ki, gözyaşlarından Nil'in suları taşmaya başlamıştı. Çaresizlik içinde cesedi gömen İzis, ancak üzüntü ve şaşkınlığından cesedi tam olarak gömememişti. İzis bu acı içinde öksüz kalan oğlu Horis'e bakmakla meşgul olduğu bir sırada, Şer İlahı Seth tarafından Oziris'in cesedi çalınmış ve 14 parçaya bölünerek, her parçası ayrı ayrı yerlere saklanmıştı. İzis, cesedin çalındığını anlayınca tekrar O'nu aramaya koyulmuş ve ayrı ayrı yerlerde bulduğu her parçayı tekrar birleştireceği cesedi ikmal etmiş ve bu sefer Seth'in O'nu çalamaması için mühürlü bir mezara gömmüştü. İzis'in bu işlemi üzerine, Oziris tekrar dirilmişti! Oziris böylece harikulade bir şekilde yeniden hayata kavuşmuş, yeryüzünden gökyüzüne çıkmış ve burada ebedi hayata kavuşmuştur²⁰.

Akşamleyin batan güneşin bu sahası (Batı), öldürülmüş ve sonra tekrar dirilmiş olan Oziris'in ikametgâhidir. Oziris'e inanan mümin, O'nun burada kurduğu kiralığa kabul edilir. Burada ne açlık, ne susuzluk, ne de yoksulluk vardır. Oziris Kültü'ne kabul edilen herkes, orada istediği şeye sahip olacaktır²¹. O da tıpkı Adonis, Dionyesus, Zagreus, Orpheus (ve sonraları da İsa) gibi acı çeken bir kahraman, arkasından gözyaşı dökülüp ölümünden üç gün sonra dirilen bir kurtarıcıydı²². Efsanesine uyularak yapılan çok eski kurban törenleri gereğince, O'nun şerefine kutsal bir boğa kurban edilip 14 parçaya bölündükten sonra bir ara-

18. E. Sarıkçıoğlu, s. 62 v.d. Sir James G. Frazer, *The Golden Bough*;: Adonis, Attis, Osiris, *Studies in the History of Oriental Religion*, Macmillan and Co. Limited, London-1951, Three Book (C. II.), s. 123-25.

19. Ballou, *The Nature of Religion*, s.50 v.d.; E.R. Bevan, *Mystery Religions*, s. 98-9; F. Cumont, *Oriental Religions in Roman Paganism*, s. 73 v.d.; Frazer, *Adonis, Attis, Osiris*, s. 158-200.

20. J.G. Frazer, *Adonis, Attis, Osiris*, s.3-23; Doğrul, s.52; Yusuf Ziya Özer, *Mısır Tarihi*, T.T.K. yay., Ankara-1939, s. 130-31; F. Challaye, s. 53; Sarıkçıoğlu, s. 61.

21. Y. Ziya Özer, *Mısır Tarihi*, s. 131-34.

22. Ballou, *The Nature Religion*, s. 90.

ya toplanan mümin'ler tarafından yenilmekte ve böylece aday Oziris'in ilahî-beşerî hayatına iştirak etmiş olmaktadır²³. Oziris'in dirilişini sembolleştirmek için, yenilen boğanın yerine başka bir boğa konulmaktaydı²⁴.

Kısa bir zaman sonra bu efsane Roma, Yunanistan ve Anadolu'ya sıçrayarak çok sayıda taraftar bulmuştu²⁵. Resmî dinin ve felsefî düşüncelerin tatmin edemediği halk kütelleri kurtuluşu burada bulmuşlardı.

3. Afrodit-Adonis (İştar-Temmuz) Kültü

Ön-Asya kavimleri arasında yaygın olan "tabiatın ölmesi ve yeniden dirilmesi" meselesi, Suriye ve Filistin'de de son derece yaygındı. Sonbahar'dan başlayarak bütün kış süren bu ölüm devresinden sonra İkbaharla başlayan canlanmayı tanrıların dramatik maceralarıyla izah eden bir efsane de Adonis (veya Temmuz) efsanesidir²⁶. Çeşitli varyantları olan bu efsanenin, biz, ortak özelliklerini taşıyan çok meşhur varyantını buraya nakledeceğiz.

Rivayete göre, Adonis bir yaban domuzu tarafından parçalanarak öldürülür. Cehenneme iner. Afrodit (annesi veya eşi) ağlayıp sızlar. Neticede Adonis'i aramak için Cehenneme iner. Fakat yeraltı tanrıçası Persefon O'nu da Cehennem'de alıkoyar. Bunun üzerine toprak kurur, kısırlaşır; yeryüzünde istek, arzu namına hiçbir şey kalmaz. İnsanlarla hayvanlar yok olacaklardır. Kurbanlıktan korkan tanrılar, Cehennem tanrıları nezdinde teşebbüse geçerler. Afrodit serbest bırakılır ve yeniden dirilen Adonis yanında olduğu halde yeryüzüne dönerler²⁷.

-
23. H.A.A. Kenney, St. Paul and the Mystery Religions, Hodder and Stoughton: 1913, s. 99; Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 49-95.
24. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 96-114; F. Challéye, s. 54. Konumuzun uzamaması için bu "aday kabul olunma" ayinini burada mevzubahis etmiyoruz. Apuleius tarafından Metamorphoses, XI/15-18'de verilen bir aday kabul olunma töreninin enteresan tasviri için bkz. Dill, Roman Society from Nero to Aurelius, s. 96-7 ve Kenney, St. Paul and Mystery Religions, s. 79-80.
25. Roma ve Yunanistan'da Ozirapis ve Serapis şeklinde anılıyordu. F. Cumont, Oriental Religions in Roman Paganism, s. 80 v.d.; E.R. Bevan, Mystery Religions, s. 98-9.
26. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, Volume I. (I. Kitap), s. 3-15.
27. M. Şemseddin Günaltay, Yakın Şark: Suriye ve Filistin, T.T.K. Basımevi, Ankara-1947, s. 215; Challéye, s. 160 Helmer Ringgreen, Religions of the Ancient Near East (trans by John Sturdy), London: SPCK-1973, s. 136; Abrohom Gabriel Savmo, Kthobo dı-Marduso dı-Süryoye, Banfield-Buenos Aires (Süryani Matbaası), Arjantin-1967, C.I., s. 59 v.d.; Ayrıca farklı varyantları için bkz. Şefik Can, Klasik Yunan Mitolojisi, İstanbul-1970, s. 102-103; Robert Graves, The Greek Myths, Penguin Books: Baltimore-Maryland, U.S.A. -1955, C.I. s. 67-73; Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 227 v.d.; H.J. Rose, Gods and Heroes of the Greeks, Meridian Books, Inc, New York-1958, s. 32 v.d.; Halikarnas Balıkcısı, Anadolu Tanrıları, İstanbul-1955, s. 39.

Her yıl Filistin'de, özellikle Adonis Irmağı sayılan Nehrül-İbrahim'e yakın Cübeyl (Biblos)'de, Temmuz'un çektiği cefaları anmak için, Greklerin Adonis dedikleri cenaze törenleri yapılıyordu. Ekinlerin hasad zamanı olan Haziran ayında Cübeyl'den yola çıkan tören alayı, Adonis'in parçalanmış bir tasvirini buraya kordu. Cübeyl Tanrıçası Baalit (İştar, Afrodit) rahibeleri fülüt çalarak, ilahiler söyleyerek, dans ederek Adonis'in bu parçalanmış cesedini şehrin mabedine götürür, oraya gömer ve cenaze töreninin ertesi günü halkın önünde Adonis'in ilkbaharda yeniden dirileceğini ilan ederlerdi²⁸.

İlkbaharda yağmur sularının sürüklediği Lübnan'ın kırmızı topraklarıyla Adonis Irmağı (Nehrül-İbrahim) kırmızı bir renk alırdı. Halk bu rengin, yaban domuzunun parçaladığı Adonis'in kanının ırmağa karışmasından ileri geldiğine inanırdı Hatta, baharla beraber açan çiçeklerin kırmızılığının da Adonis'in kanından olduğuna inanırlardı²⁹.

Adonis bahçelerinde yapılan anma törenlerinde hep bu "ölüp", yeniden dirilme" teması işlenirdi³⁰. Bir görüşe göre de Adonis öldükten sonra, kendisini öldüren yaban domuzu kılığında dirilmişti. Kendisine hizmet eden ve tapan kadınlar klını her seneki kurban şöleninde O'nu yiyerek, böylece ebedi kurtuluştan hisselerini alıyor ve Adonis'le birleşmiş oluyorlardı. Yedikleri domuzun yerine de bir yenisini koyuyorlardı³¹.

Adonis kültü Antakya ve Mısır İskenderiyesi'nde de coşkuyla kutlanırdı. Buradaki törenler üç gün sürerdi. İlk günde, birleşmeleriyle toprağa mahsul vermek yetenekliliği saçan Adonis ile Afrodit heykelleri, iki yatak üzerine uzatılır; etrafları çiçeklerle bezenip, önlerindeki masaya da yemekler ve içkiler konulurdu. Sonra bunlar topluca yenir ve içilirdi. İkinci gün, saçları dağınık ve çıplak kadınlar Adonis'in heykelini alarak cenaze alayı ile götürür, denize atarlardı. Üçüncü gün ise, Adonis yeniden dirilir; O'nun canlanmasıyla umumî elem ve ızdıraplar sona erer, herkeste sevinç, neşe yeniden başlardı³².

Başka varyantlarda da Temmuz adıyla anılan bu genç tanrı, ilk Kilise Babaları Origen, Jarome, İskenderiyeli Cyril tarafından Adonis'le bir gösterilir³³. Eski Ahid'in Hezekiyel Kitabı da bu genç tanrının matemini kadınların nasıl tutuklarını ve ağladıklarını anlatır³⁴.

28. Günaltay, Suriye ve Filistin, s. 215-16; Şefik Can, Yunan Mitolojisi, s. 102; H. Riggreen, Ancient Near East, s.136 vd. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 225 v.d.

29. Günaltay, Suriye ve Filistin, s. 215-16; Ringgreen, Ancient Near East, s. 136.

30. Bu meşhur Adonis bahçeleri için bkz. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 236-59.

31. F. Challaye, s. 160

32. Günaltay, Suriye ve Filistin, s. 216; Ş. Can, Yunan Mitolojisi, s. 102-103; Frazer, Adonis Attis, Osiris, s. 223-35.

33. Günaltay, Suriye ve Filistin, s. 218 (88 nolu dipnot).

34. Hezekiyel, VIII/14; Frazer, Adonis, Attis, Osiris (I. Kitap), s. 10-12.

Kısacası Adonis Kültü bütün Akdeniz Havzası'nın her köşesinde son derece yaygın olup, en meşhur kült merkezleri Cübeyl (Byblus)³⁵, İskenderiye³⁶, Antakya³⁷, Atina³⁸, Kıbrıs'da³⁹ bulunuyordu. Hatta Hz. İsa'nın doğum yeri olarak gösterilen Beytlehem de bile kendisine tapınılıyordu⁴⁰.

Adı ister Adonis olsun, ister Temmuz olsun bu "ölüp dirilen" kurtarıcı ve hayat bahşedici tanrının kültü Roma dünyasında kütlelere ümit ve ışık dağıtıyordu.

4. Cybele-Attis Kültü

Anadolu'da şöret bulup⁴¹, kısa zamanda bütün Roma dünyasına yayılan Sırlı Tarikatlar'dan birisi de Cybele Attis Kültü idi⁴². Efsaneye göre Attis, Cybele'nin oğlu veya sevgilisidir. Attis, hiçbir erkekle temas etmeyen bir bakirenin rahminde peyda olup, bir ağaç altında doğmuştur. Attis, birgün düşmanları tarafından öldürülür. Tanrıça Cybele ağlaya sızlaya O'nu aramaya koyulur. Neticede tıpkı Temmuz, Dionysus, Orpheus, Oziris gibi tekrar dirilir⁴³.

Bugün tam Vatikan'ın bulunduğu yerde meşhur bir kült yerine sahipti. Her yıl O'nun ölüşi ve dirilişi ile ilgili Mart ayının sonunda kutsal törenlerle anılırdı. Bu törenlerde müminler, kutsal ağaçlar altında inşa edilmiş mezbahların etrafında toplanıyor; çeşitli müzik aletlerinin eşliğinde ilahiler söyleyerek Cybele ve Attis'ten kurtuluş diliyorlardı. Bu törenler esnasında müminler kendilerinden geçerek elbiselerini yırtar, kılıç ve bıçaklarla kendilerini yaralarlardı⁴⁴.

35. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 225 v.d.

36. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 224 v.d.

37. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 226 v.d.

38. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 226 v.d. ve 257 v.d.

39. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 31-56

40. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, s. 256 v.d.

41. Halikarnas Balıkcısı, Anadolu Tanrıları, s. 75; E. Sarıkoğlu, Dinler Tarihi, s. 46 v.d.; Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, İstanbul-1978, 2. bas., s. 199; Hikmet Tanyu, Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara - 1973, s. 98 v.d.

42. F. Cumont, Oriental Religions in Roman Paganism, s. 51 v.d.; Arif Müfid Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. Ankara-1984, s. 561; Frazer, Adonis Attis Osiris (C.I.), s. 298-301.

43. Frazer, Adonis, Attis, Osiris, Second Book (C.I.), s. 263 v.d.; Doğrul, s. 67; Challaye, s. 158; E.R. Bevan, Mystery Religions, s. 99-100; Halikarnas Balıkcısı, Anadolu Tanrıları, s. 75-88; E. Cumont, Oriental Religions in Roman Paganism, s. 46 v.d.

44. Doğrul, s. 66; Challaye, s. 158-59; Barrow, Romalılar, s. 129; Azra Erhat, s. 201-203; Frazer, Adonis, Attis, Osiris, (Second Book), s. 265-76.

Bu tarikata kabul edilecek mümin çeşitli imtihanlardan geçirildikten sonra bir çukurun içine atılır ve kesilen bir boğanın kanı, üzerine akıtılırdı. Aday bütün vücudunu bu kan ile boyadıktan sonra tarikata kabul edilirdi⁴⁵.

Aday kabulünün bu şekilde icra edilmesi, Sır Dinleri vasıtasıyla bütün Roma dünyasına yayılan hakim bir kanaatin mahsulüydü. Bir kimse ilahın ebediliğini kazanmak istiyorsa bunun da tek çaresi öldükten sonra dirilerek herşeye yeniden can veren ilahın mümeyyiz vasfını kazanmaktı. Cybele-Attis Kültü'nün etrafında bu kan gölünün oluşmasının altında bu düşünce yatıyordu⁴⁶.

Attis'in ölüm hadisesi Roma'da her yıl, tıpkı Mısır'da Oziris'in ölüm hadisesi gibi temsil edilirdi. Tören, 22 Martta bir "Kan Günü" ile başlar ve "Kara Cuma" günü dört genç ilah ölür; törenler azamî heyecan noktasına vardığı 25 Mart'ta ilahın yeniden dirilmesi kutlanırdı⁴⁷.

Attis'in ölümü ve dirilişi beşerî ebediliğin bir "Ahid"i ve bir sakrament olarak hürmet görüyordu. Adayın üyeliğe kabulü, müminlerin koro halinde söyledikleri "...üyeliğe kabul edildiniz, çünkü tanrı kurtarılmıştır; size de sıkıntılarınızdan dolayı kurtuluş gelecektir!" sözleriyle neticelenir. Bu törenlerde tanrının et ve kanını sembolize eden bir sakrament de vardı⁴⁸. Galli denilen rahiplerin⁴⁹ yönettiği bu törenler ruhsuz ve heyecansız Roma Dini'nin vermediği kurtuluş ümidini kütlelere bahşediyor ve ebedi hayat için teselli kaynağı oluyordu.

5. Demeter-Dionysus (veya Zagreus) Kültü

Bir yandan Olimp'in resmî dini, diğer taraftan Yunan felsefesi Trakya ve Yunan halkını tatmin edecek hiçbir şey veremiyordu. Ezilen ve horlanan yığınlara karanlık ve sefaletten başka birşey getirmemişti⁵⁰. Halbuki Trakya'dan, Mısır'dan ve Anadolu'dan gelen bu yeni tarikatlar bambaşka şeyler söylüyor; ister köle, ister fakir, ister suçlu, kısaca her ne olursa olsun, her insanın gökyüzünde şerefli bir mevki sahibi olduğunu anlatıyorlardı. Bunun için, tarikata girmek, kan ve su ile vaftizlenerek temizlenmek, kutsal ayinlere iştirak edip, adaklar adamak yeterliydi. Bu merasimden geçen kimse kurtuluşa eriyordu. Artık günah işlemek, gayr-ı abılahi şeyler yapmak bile onu Cennet'ten menedemiyordu. Çünkü ebedi kurtuluşa ermişti⁵¹.

45. Doğru, s. 66.

46. Frazer, Adonis, Attis, Osiris (Second Book), s. 274 v.d.; Krş. Graham, Divinity in Man, s. 173.

47. Doğru, s. 67; Ballou, The Nature of Religion, s. 91; Frazer, Adonis, Attis, Osiris (Second Book), s. 272 v.d.

48. Graham, Divinity in Man, s. 173., Frazer, Adonis, Attis, Osiris, (Second Book), s. 274.

49. Franz Cumont, The Oriental Religions in Roman Paganism, s. 50.

50. Krş. G. Murray, Religion of Philosophy, s. 75 v.d.

51. Krş. Graham, Divinity in Man, s. 174; Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s. 218.

Kısaca özetlediğimiz bu düşünceler Yunanistan'da çok sayıda Sırlı tarikatların doğmasına ve büyük halk kütlelerini cezbe etmeye sebep olmuştu. Biz, hemen hemen ortak özellikler gösteren bu Sırlı tarikatlardan örnek olması için sadece Demeter-Dionysus (veya Zagreus) üzerinde duracağız⁵².

Efsaneye göre, Zeus'la Demeter'in oğlu olan Dionysus'un kaderi Oziris'ininki andırır. Bir mağarada büyütülmekte iken kıskanç Tanrıça Hera'nın üzerine saldırdığı Titanlar tarafından öldürülür ve vücudu parça parça edilerek yenir. Fakat Dionysus'un kalbi her nasılsa kurtulur. Bu da O'nun yeniden dirilmesini sağlar⁵³. Başka bir varyanta göre ölen tanrı Dionysus bir boğa ya da kafatasında boynuzlar bulunan bir insan şeklinde yeniden dirilir⁵⁴.

Tapınışın ana noktası, tanrısal bir boğanın kurban edilmesinden ibaretti. Müminler ilah vasıtasıyla ebedi kurtuluş gücünü kazanabilmek için, bu boğanın etini geceleyin meşaleler ışığında, heyecanlı ve karışık bir takım ayinler sırasında yerlerdi. Hatta Bakkhalar adı verilen ve çoğunluğu ayyaş ve avare gezen kadın gruplarından oluşan⁵⁶ bu müminlerin çılgınca ayinlere ne karşı çıktığı için Kral Pentheus öldürülmüştü⁵⁷.

Bu ayinler ülkenin her tarafında düzenlenirdi. Mesela, Atina'da bu ayinler daha az haşın ve daha çok estetik bir biçim almıştı. Bakkha Korosu, Şarap Tanrısı'nı öven ilahiler okur, dinî dansların yanısıra Tragedia ve Komedia'nın temeli olan diyalogların hakim olduğu oyunlar sahnelenirdi. Atina'da başlayan bu törenler, Eleusiste devam ederdi. Ayin gereği oynanan sahne oyunları Demeter ve Dionysus'un başından geçenleri hatırlatırdı.

Eleusiste buğdaydan yapılmış bir çörek yenerek bir çeşit "şaraplı ekme" yeme ayini (Komünyon) tertipleniyordu⁵⁸. Bir takım imtihanlar, insanları ebedi hayata hazırlardı. En heyecan verici an, yeni hasad edilmiş bir buğday başağının, büyük bir sessizlik içerisinde ortaya çıkarılışı idi. Bu başak, ölümlü yeniden dirilişi sembolleştirmekteydi⁵⁹.

52. Farklı varyantları için bkz. Ş. Can, Yunan Mitolojisi, s. 146 v.d.; E.R. Bevan, Mystery Religions, s. 83-115; Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, s. 220 v.d.; H.J. Rose, Gods and Heroes of the Greeks, s. 23 v.d. ve 48 v.d.

53. Ş. Can, Yunan Mitolojisi, s. 172; Robert Graves, The Greek Myths, s. 89-96 ve 118-120; J.G. Frazer, Golden Bough; Spirits of the Corn and of the Wild, Macmillan and Co., Limited, London-1951, C.I., s. 1-31.

54. Frazer, Spirits of the Corn and of the Wild, s. 16 v.d.; Challaye, s. 221.

55. Challaye, s. 221; Doğrul, s. 60.

56. Graham, Divinity in Man, s. 173.

57. Challaye, s. 221,

58. Challaye, s. 224.

59. Frazer, Spirits of the Corn and of the Wild, s. 35-91; E.R. Bevan, Mystery Religions, s. 87 v.d.; Challaye, s. 222-23.

6. Sır Dinlerinin Ortak Özellikleri

Roma dünyasında geniş halk kütlelerini peşinden sürükleyen, resmî devlet dinlerinin vermediği heyecan ve ümidi bahşeden bu Sırlı tarikatların taşıdığı inançların ortak özelliklerini maddeler halinde şu şekilde tesbit edebiliriz:

1. Bu Sır Dinleri'nin kurtarıcı kahramanları ya ilâhî, ya beşerî veya yarı ilahî-yarı beşerî bir tabiat ve menşeye sahiptirler.

2. Hepsi mucizevî bir doğumla dünyaya gelmiş, düşmanları tarafından öldürülmüş, sonra tekrar üçüncü günde muzafferane bir şekilde dirilerek semaya yükselmiş ve ebedî hayata erişmişlerdir.

3. Hepsinde Komünyon elementi olarak, kurtarıcı tanrının et ve kanını temsilen bir hayvan eti, yanında çoğunluğunda okunmuş ekmek, su ve şarap vardır.

4. Hepsinde günahlardan arınıp, kurtuluşa ermek için (kan veya su ile) vaftiz vardır.

5. Komünyondan yiyen müminler bu kurtarıcının sahip olduğu insan üstü cevheri kendi vücuduna alıyor; ebediyetten emin olarak O'nunla birleştiklerine inanıyorlardı.

6. Bu kurtarıcı tanrılar arasında özellikle Mitra, yeryüzüne bir kez daha gelecek, müminleri takdis edecek, dünyada sulh ve bereketi sağlayacaktır.

7. Mitra, bütün kâinatın yaratıcı tanrısı ile kendisine inananlar arasında bir şefaataçı-halaskârdır.

BİBLİYOGRAFYA

Baily, Cyril. The State Religion of Roma at the Time of Christ (The History of Christianity in the Light of Modern Knowledge, A Collective Work), Blackie and Son Limited, London and Glasgow-1929.

Ballou, Robert O. The Nature of Religion, New York and London (Basic Books, Inc., Publishers)- Tarihsiz.

Barrow, R.H. Romalılar (çev. E. Gürol), İstanbul-1965.

Bayet, Albert. Dine Karşı Düşüncenin Tarihi (çev. Cemal Süreyya), İstanbul-1970.

Bevan, Edwyn Robert. Mystery Religions (HCLMK, A Collective Work), London and Glasgow-1929.

Budda, Ömer Hilmi. Dinler Tarihi, 1. bas., C.I., İstanbul: 1935.

Can, Şefik. Klasik Yunan Mitolojisi, İstanbul-1970.

- Challaye, Felicien. *Dinler Tarihi* (çev. Semih Tiryakioğlu), 2. bas., İstanbul-1972.
- Cumont, Franz. *The Mysteries of Mithra* (trans. from the second revised French edition by Thomas J. Mc-Cormack), Dover Publications, Inc., New York, LO, N.Y.-Tarihsiz.
- , *The Oriental Religions in Roman Paganism*, New York (dover Publications)-1956.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, 3. bas., İstanbul-1963.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü, İnanç Sözlüğü*, İstanbul (Remzi Kitapevi)-Tarihsiz.
- Frazer, Sir James G. *The Golden Bough: Adonis, Attis Osiris, Studies in the History of Oriental Religion*, Macmillan and Co. Limited, London-1951.
- Frazer, Sir James G. *The Golden Bough: Spirits of the Corn and of the Wild*, Macmillan and Co. Limited, London-1951.
- Fowler, W. Warde. *The Religious Experience of the Roman People*, Macmillan-1911.
- Graham, John W. *The Divinity in Man*, London (George Allen and Unwin LTD., first published)-1927.
- Graves, Robert. *The Greek Myths*, Penguin Books: Baltimore-Maryland, U.S.A.-1955.
- Günaltay, M. Şemseddin. *Yakın Şark: Suriye ve Filistin*, T.T.K. Basımevi, Ankara-1947.
- Hançerlioğlu, Orhan. *İnanç Sözlüğü*, İstanbul (Remzi Kitapevi)-Tarihsiz.
- Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, İstanbul-1955. Hezekiyel (Eski Ahid).
- Kennedey, H.A.A. *St. Paul and the Mystery Religions*, Hodder and Stoughton-1913
- Mansel, Arif Müfid. *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yay.) 1984.
- Mitras, Enc. *Britannica*, C. XV.
- Murray, Gilbert. *Religion of Philosophy (HCLMK, A Collective Work)*, London and Glasgow-1929.
- Ostrogorsky, George. *Bizans Devleti Tarihi* (çev. Fikret İşıltan), T.T.K., Ankara-1981.
- Özer, Yusuf Ziya. *Mısır Tarihi*, T.T.K. Ankara-1939.
- Ringgreen, Helmer. *Religions of the Ancient Near East* (trans. by John Sturdy), London: SPCK-1973.

- Rose, H.J. Gods and Heroes of the Greeks, Meridian Books, Inc., New York-1958.
- Rousseau, Herve. Dinler (çev. Osman Pazarlı), İstanbul-1970.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. Doğuşundan Günümüze Dinler Tarihi-İstanbul-1983.
- Savmo, Abrohom Gabriel. Kthobo dı- Marduso dı-Süryo'e Banfield-Buenos Aires (Süryani Matbaası), Arjantin: 1967.
- Shom, Rudolf. Outlines of Church History (İng. çev. Miss May Sinclair), 3. bas., London-1904,
- Tanyu, Hikmet. Dinler Tarihi Araştırmaları, Ankara-1973.
- Tucker, Thomas George. The Extent and Nature of the Roman Empire at the Birth of Christianity (HCLMK, A Collective Work), London and Glasgow-1929.
- Tümer, Günay. Hıristiyan ve İslam Dinlerinde Meryem, Ankara Üniv. İlahiyat Fak., (Basılmamış Doç. Tezi), Ankara-1979.